

Berlin Dersim Kültür Cemiyeti
ve
Berlin Anadolu Alevileri-Cemevi
Berlin, 14 Kasım 2010

1937-38'de ne oldu?

Baskın Oran

oran@politics.ankara.edu.tr

www.baskinoran.com

DERSİM'İN TEKRAR GÜNDEME GELMESİ VE TARTIŞMALAR

- Bir milletvekili: "... **Dersim** isyanında... analar ağlamadı mı? Kimse 'analar ağlamasın, mücadeleyi durduralım' dedi mi? İlk siz diyorsunuz. Çünkü sizin terörle mücadele cesaretiniz yok."
- Gündeme geldiğinde:
 - "Dersim'i İnönü ve Bayar yaptı; hasta Atatürk'ün haberi yoktu"
 - **Dersim'in fethi 1926'da (hatta, 1925'te) başladı**
 - "İsyan çıkınca devlet tabii ki bastırır"
 - **Dersim isyan etmedi**
 - "Dersim eşkıyalığı bir türlü nlenemiyordu"
 - **Dersim'de asayiş sorunu yoktu.**

1937-38'in ARKA PLANI: DOĞU'DA DURUM

- PKK'ya gelene kadar sadece 2 Kürt isyanı
 - 1925 Şeyh Sait isyanı: Miralay Cibranlı Halit Bey
 - 1930 Ağrı isyanı: (Yüzbaşı) İhsan Nuri Paşa
- Diğerleri, asayiş olayları ve bastırma harekâtları
- E. Albay Reşat Hallı, "Türkiye Cumhuriyetinde İç İsyانlar": 18 isyan, 17'si "Kürt isyanı"
 - Raçkotan ve Raman Tedip Harekâtı (9-12 Ağ. 1925)
 - Bicar Tenkil Harekâtı (7 Ekim-17 Kasım 1927)
 - Savur Tenkil Harekâtı (26 Mayıs-9 Haz. 1930)
 - Sason ayaklanmaları (1925-37): Tertari Badik'in gelini olayı (Korg. Cemal Madanoğlu).

3

NEDEN "İSYAN" SÖYLEMİ ?

- 1930'dan sonrakilerin tümü de Maraş, Çorum, Sivas, Gazi olaylarından daha masum: Egemen ve silahlı çoğunluğun → mazlum ve silahsız Alevi azınlığa saldırısı
- Niye "isyan" deniyor?
- 1924'te bir tekdüzeleştirme projesi başlamış: "**Ulus-devlet**". Ona "isyan" lazım. "Her şey kendi zıddıyla vardır" (dikotomi)
- İki amaç:
 - Bölgesel amaç: Şark Islahat Planı'yla Kürtleri asimile etmek
 - Ulusal amaç: Takrir-i Sükun Kanunu'yla herkesi susturmak.

4

SUNUM'UN AKIŞI

- 1937 gelirken Ulus-devlet cephesinde durum
 - Zihniyet
 - Eylem
- 1937'de Dersim'deki zihniyet,
- Bugün Dersim'de zihniyet.

5

ULUS-DEVLET CEPHESİNDE DURUM: ŞARK ISLAHAT PLANI (24 EYLÜL 1925)

- Cezalandırma:
 - Sürgün (md. 5, 9, 15)
 - İsyân masraflarının bölge halkına ödettirilmesi (md. 8), halktan para toplayarak karakol inşası (md. 17)
 - Küçük memuriyetlere dahi Kürt memur tayininin önlenmesi (md. 10), mahkemelerde yerli yargıç bulundurulmaması (md. 3)
 - Ermenilerden kalan arazinin Kürtlere kiraya dahi verilmemesi (md. 5)
- Asimilasyon
 - Kolonizasyon: Ermenilerden kalan araziye Karadenizlilerin ve 10 yıl içinde 500.000 Kafkas/Balkan göçmeninin iskânı (md. 5)
 - Acilen yatılı okullar ve “mükemmel kız mektepleri” açılması (md 14), Fırat'ın batısında Kürtçe konuşmanın “behemehal” yasaklanması ve “kız mekteplerine ehemmiyet verilerek kadınların Türkçe konuşmalarının temini (md. 16)
 - “Çarşı ve pazarlarda Türkçeden başka lisan kullananlar”ın cezalandırılması (md. 13).

6

ULUS-DEVLET CEPHESİNDE DURUM: 1930 TÜRKLEŞTİRME GENELGESİ

- “Yabancı lehçelerle görüşen köyler”den küçük dağınık olanları “civar Türk köylerine” dağıtılacaktır (md. 3)
- “Bilhassa kadınlar arasında” Türkçenin yaygınlaştırılmasına çalışılacak, “Türk kızlarının Türkçe konuşmayan köylülerle evlendirilmesi teşvik” edilecek, “Türkçe bilmeyen köylü kadınları şehirlere celbedilerek Türk evlerine münasip hizmet ve suretlerle” yerleştirilecektir.
- “... hülasa; dillerini, âdetlerini ve dileklerini Türk yapmak, Türk’ün tarihine ve bahtına bağlamak her Türk’e teveccüh eden milli ve mühim bir vazifedir”.

(Mehmet Bayrak, Kürtler ve Ulusal-Demokratik Mücadeleleri).

7

TÜRKÇEDEN BAŞKA DİL KONUŞMA CEZASI (Son Posta, 23 Eylül 1932)

Dörtyolda

Türkçeden Başka Lisan Konuşulmıyacak

Dörtyol, (Hususî) — Kaymakam tarafından umumî mahallerde Türkçeden başka herhangi dil konuşmalar hakkında şiddetli takibat yapılarak ağır cezalar verileceği tellâllarla ilân edildi.

✱ Şu birkaç gün zarfında Ziraat Bankası portakal müstahsillerine, tüccara, köylüye kredi açtı ve para tevziatına başladı. Memlekette para azlığından sıkılan esnaf ve köylünün yüzü gülmemektedir.

8

ULUS-DEVLET CEPHESİNDE DURUM: 1937'YE GİDİŞ

- 1926'da iki temel öneri:
 - **Islahat:**
“Islahat yapalım. Okul ve hastane gibi tesisler götürelim, ziraatı destekleyelim. Dersimlileri kazanalım (Elazığ Valisi Cemal [Bardakçı] Bey)
 - **Fütuhat:**
“Dersim bir çıbanbaşdır, derhal halledilmesi gerekir (Hamdi Bey, İbrahim Tali Bey, v.d.)
 - Köylerin uçaklarla yoğun biçimde bombalanması suretiyle hayvan ve ekinlerin telef edilmesi ve köylülerin yüreklerine korku salınması
 - Özellikle sarp tepelerde münferit ev ile mezraların yakılıp yıkılması
- Fütuhat önerisi kabul: Dersim için 4 boyutlu harekât planı.

9

1937'YE GELİRKEN DEVLET KATINDA ZİHNİYET

- Başvekil İsmet Paşa: “*Bu ülkede sadece Türk ulusu ırksal haklar talep etme hakkına sahiptir. Başka hiç kimsenin böyle bir hakkı yoktur*” (Milliyet, 31. Ağ. 1930)
- Adliye Vekili Mahmut Esat Bozkurt: “*Saf Türk soyundan olmayanların bu memlekette tek hakları vardır; hizmetçi olma hakkı, köle olma hakkı. Dost ve düşman, hatta **dağlar** bu hakikati böyle bilsinler*” (Milliyet, 19 Eylül 1930).

10

MAHMUT ESAT BOZKURT -- ÖDEMİŞ KONUŞMASI

Adliye Vekili Ödemişte mühim bir nutuk söyledi

Mahmut Esat B. Fethi B. in bütün tenkitlerine müdellel cevaplar verdi

Vekil B. muhaliflere tenkitlerinde gayrisamimi
olmalarını ve şahsî
endişelerle hareket etmemelerini tavsiye ediyor:

İZMİR, 17 A.A. — Ödemiş bülme-
met dairesinde Adliye vekili Mah-
mut Esat Beyin söylediği ve kesif bir
halk hüddesi tarafından dinlenilen alkış
ile dinlenen ve gündüzle süzülmemiş mu-
tuhtu berevahi şiddet:

Adliye Ödemişli, muhterem me-
tahipiyim,

Mazur surede biribirimizle buluş-
ken Adliye vekili olarak değil, mebu-
vunus sıfatıyla konuşmamı yersiz
bulmuşsunuz. Bende geçen bir kavuş-
uşunda size şunu haber vermek iste-
dim ki Cumhuriyet Halk Fırkasının
mumarı olarak mebu'usluğuma meki
kap ettiğimde Kuşadlı Mahmut, yine
fırkasın azat kabul etmez bir azat
ölmüş terganımdır. Mebu'usunun
halkın mef'et varlığı com mef'etle be-
raber Cumhuriyet Halk Fırkasının meki
kür, meki olarak halkın meki. Mebu-
sunun günde iki elbise değiştiriler
gibi meki insanlarını değiştirerek el-
külliyete bir azat değildir. Mahale-
fe fırkasının İzmirde kuruluğu gün-
lerinde fırkasının uğradığı hakaret
zülme ifade edilebilir. İfade edilme-
di ise Cumhuriyet Halk Fırkası basım
lanından değil, tarihten terfisi, acı-
sınışa meki yitirici vatançılarının bu-
zundan berber, vatançılık buna bir ce-
mî fikir yapıştıran şahıslardır; onun fi-
şin meki terfisi ve Cumhuriyet in-
sanlarına berber. Bir insan vatançılı-
lar, halkın nerede olduğunu yakın

da anlayacaklar, aldıkları ödüllere
gürüp anlayacaklardır. Benim bun-
da şüphem yoktur.

Ebediyen C.H. F. rında
inileceğime gülmeli.

Bütün Cumhuriyet Halk Fırkasın-
dınca, etipile erede inileceğime, çözü-
ben elden mebu'usluk için rey alırken
Cumhuriyet Halk Fırkası azatı elden
aldım etel bulgı edileceğime. Ve
(Devamı 6 nci sayfa)

H. F. Türk milletine mevkiini iade etti

Cumhuriyet Halk Fırkasındanım.
Çünkü bu fırka bugüne kadar yaptık
larile esasen efendi olan Türk milletine
mevkiini iade etti.

Benim fikrim, kanaatım şudur ki,
dost ta, düşman da, dağ da bilisin ki
bu memleketin efendisi Türktür. Öz
Türk olmanın Türk vatanında
bir hakkı vardır o da hizmetçi olmak-
tır, köle olmaktır. Dünyanın en hür
bir memleketindeyim. Onun adına
Türkiye diyorlar. Mebu'usunun sa-
mimi kanaatını söylemesi için bun-
dan daha müsait yer bulunamazdır.
Onun için duygularımı saklamyaca-
ğım.

Ben, Cumhuriyet Halk Fırkasın-
danım. Bunun sebeplerinden birisi de
şimendifer siyasetidir. Geçen icare
milleti gururluğuna kadar korca soktuk
ları hede Cumhuriyet Halk Fırkası ha-
riçten bir para almaksızın esisi icare-
lerin yedi asırda yaptıkları için faz-
lasını Türk parasile, Türk işçisile ye-
di senede yaptı. Vatanın yarısından
fazlasını yedi sene içerisinde demir
çemberle örüldü.

11

1937'YE GİRERKEN DERSİM'DE ASAYİŞ DURUMU (5-22 Aralık 1936 Umumi Müfettişler Toplantı Tutanaqları)

- “Şimdiye kadar hükümet kuvvet ve nüfuzunun giremediği; Kürtlüğün ve şekavetin merkezi sayılan Dersim, ... Türkiye Cumhuriyeti camiasının fethedilmiş ayrılmaz bir parçası haline girmiştir. Bölge asayişinde % 99 nisbetinde salah vardır”. (s. 29)
- “1934-36 yıllarına ait istatistikler üzerinde yapılan tetkikler, umumi müfettişlik bölgelerinde olguların gittikçe azaldığını, hatta bazı yerlerde asayiş istatistiklerinin 1936 sütunlarının rakamsız hale gelmeye başladığını... göstermiştir”. (s. 71)
- “Tunceli muntıkası: Şükranla arzederim ki asayiş noktasından % 99 salah bulmuştur”. (s. 180).

12

DERSİM OLAYI NEYDİ?

- Dersim 1937-38: Ne isyan, ne asayiş olayı, ne tedip/tenkil harekâtı: Son farklılık bölgesinin tasfiyesi
 - Halkı **Zaza**, dili **Dımlı**, dini **Alevi**
 - 1915'te 20.000 Ermeni'yi katliamdan kurtardıkları dillerde
 - Yüksek dağlarla çevrili bu doğal kalenin devletle ilişkileri hep minimumda. Hep yarı-özerk olmuş
- Dersim çok çok özel bir yer.

13

DÖRT BOYUTLU DERSİM HAREKÂT PLANI

- 1) Maddi altyapı boyutu: **Demiryolu politikası**
- 2) Toplumsal boyut: **1927 ve 1934 İskan yasaları**
- 3) İç hukuksal boyut: **1935 Tunceli Kanunu**
- 4) Uluslararası hukuk boyutu: **1937 Sadabad Paktı.**

14

1) MADDİ ALTYAPI BOYUTU: DEMİRYOLU POLİTİKASI

Çıktık açık alınla on yılda her savaştan,
On yılda on beş milyon genç yarattık her yaştan;
Başta bütün dünyanın saydığı Başkumandan;
Demir ağlarla ördük anayurdu dört baştan.

- Tek parti döneminde:
 - Toplam 3,578 km. demiryolu.
 - Bunun 3.208 km'si 1940'tan önce
- Tüm demiryollarının yüzde 78,6'sı Ankara'nın doğusuna oysa orada ticaret yok çünkü üretim yok
- Çok zor ekonomik koşullarda, çok pahalı bir yatırım
 - 1929 Bunalımı döneminde, Düyun-ı Umumiye borçları ödenirken
 - Mareşal F. Çakmak yol yapılmasına karşıyken, Tek Parti doğuda örgüt açmazken
 - TCDD web sitesi: "[Demiryollarının] Milli güvenlik ve bütünlüğün sağlanması amacıyla dönük olarak ülkeyi sarması hedeflenmiştir"
- III. Napoléon/Baron Haussmann: Ordu sevkiyatı
 - **Batı**: Sivas 1930, Malatya 1931; **Güney**: Elazığ 1934, Diyarbakır 1935
 - **Kuzey**: Erzincan 1937.

15

16

2) TOPLUMSAL BOYUTU:
1927 ve 1934 İSKAN YASALARI

- Dersim'in etrafı boşaltılıyor
- Kürtler batıya sürülüyor
- Yerlerine muhacirler yerleştiriliyor
- Asimilasyon politikası başlıyor. Yani, "temsil" ve "temdin".

17

3) İÇ HUKUKSAL BOYUTU:
1935 TUNCELİ KANUNU

- Askerî diktatörlük
 - Vali, korgeneral rütbesinde bir asker ("Korkomutan")
 - İstedığı kişiyi ilden sürebilir
 - Memurların yerine muvazzaf subay atayabilir
 - İdam cezalarını TBMM'den geçmeksizin uygulayabilir
- Ayrı bir hukuk düzeni
 - İddianame sanığa tebliğ edilmez; sanık neyle itham edildiğini duruşmadan önce öğrenemez
 - Lozan md. 39/5'e rağmen tercüme yapılmaz.

18

**4) ULUSLARARASI HUKUK BOYUTU:
1937 SADABAD PAKTI**

• Madde 7:

“Bağıtılı taraflardan her biri; kendi sınırları içinde, diğer bağıtılı tarafların kurumlarını yıkmak, düzen ve güvenliğini sarsmak veya siyasal rejimini bozmak amacıyla silahlı çeteler, birlikler veya örgütlerin kurulmasını ve eyleme geçmelerini engellemeyi yükümlenir” .

19

1937’de DERSİM’DE ZİHNİYET

- *“Rum leşkeri geliyor ana. Direnelim mi, direnmeyelim mi?”
“Bilemem. Benim bildiğim, bir kümeste iki horoz olmaz”*

Sonuç: 20-21 Mart 1937 gecesi ahşap Harçık Köprüsünün yakılması, telefon hatlarının kesilmesi, civardaki karakolun basılması

- Dersim’in en direnişçi aşireti olan Demenanlıların bir gelini: *“Benim aşiretimin 40 tane eli silahlı erkeği var, devlet Dersim’e gelecekmiş, devlet kendini şaşırmış olmalı!”*

Sonuç: Dersimliler geçmişte yaşıyor: "Osmanlı gibi gelirler, kışın çekilip giderler" ("sel seferleri") (Hüseyin Aygün).

20

HAREKÂT VE SONRASI

- Korkomutan Abdullah Alpdoğan'ın iki saldırısı püskürtülünce Diyarbakır'dan uçak filoları kaldırılıyor.
- Kurtulanlar: *“Mağaralara iltica etmişlerdi. Ordu zehirli gaz kullandı, mağaraların kapısından. Bunları fare gibi zehirledi. Ve 7'den 70'e o Dersim Kürtlerini kestiler. Kanlı bir harekât oldu”* (İ.S. Çağlayangil'in Nazımiyeli Kemal Kılıçdaroğlu'na demeci)
- Seyit Rıza, Pazar günü açtırılan Adliye'ye evlerinden getirtilen yargıçlarca idama mahkum edilecek. 75'ini geçkin olduğu için yaşı küçültülerek. Önce oğlu asılacak
- 13.160 kişi ölecek
- Öldürülenlerin kız çocukları subay ailelerinin yanına evlatlık verilecek (Ermeniler ve Aborijinler)
- 11.818 kişi sürülecek. 1934 sürgününden farkı: Çekirdek ailenin parçalanması.

21

DERSİM'DEN BUGÜN'E : DERSİM ÖZEL BİR YER

	CHP ülke geneli %	CHP Tunceli %	En Yakın %
1950	35.2	53.4	46.5
1954	35.2	53.4	46.5
1957	41.1	53.5	34.8
1961	36.7	35.1	35.4
1965	28.7	33.5	26.8
1969	27.3	18.8	23.3
1973	33.2	69.9	14.3
1977	41.3	66.2	17.7
1983	30.6 (HP)	63.5	20.1
1987	24.7 (SHP)	54.8	19.0
1991	20.7 (SHP)	57.9	19.6
1995	10.7	23.3	16.9
1999	8.71	18.3	20.35
2002	19.4	24.6	32.5
2007	20.8	16.58	59.9

22

DERSİM'DEN BUGÜN'E: DERSİM ÖZEL BİR YER

- Dersim, Tek Parti döneminde bütün yaşadıklarına rağmen, aynı partili. Bu partinin Tunceli ilinde aldığı oy, bir-iki ufak istisna dışında, Türkiye genelinde aldığından çok daha yüksek
- Nazımiyeli parti genel başkanının TRT Avrasya TV mülakatında söyledikleri:
 - Mensup olduğu Kureyşan Aşireti Zaza değil, Türkmen
 - Akrabaları arasında Ahi Evren (Nasreddin Hoca) bulunduğu için, Seyyid Mahmud Hayrani üzerinden kendisi Seyyid. (Soner Yalçın, *Hürriyet*, 23 Mayıs 2010)
- Buna rağmen, üç ay sonraki 12 Eylül 2010 Referandumu
 - Ülke geneli "Hayır" oyları: % 42
 - Tunceli ili "Hayır" oyları: % 80.8

23

SONUÇ YERİNE

- Dersim kimliği temel olarak din'le tanımlanıyor
Tek Parti zamanında Hilafet kaldırılıp laiklik getirilince Dersimliler Sünni baskısından kurtarıldıklarına inandılar. Arkasından daha sistematik bir Ulus-devlet baskısı geleceğini bilemezlerdi; ama bunca acıdan sonra?
- CHP ve "Stockholm Sendromu" meselesi? Ama haksızlık da yapmamalı, tutunacakları dal yok. Bazıları «Zazaca bölücüdür» diyor, bazıları Alevi köyüne zorla cami yapıyor.
- Tek Taraflı Aşk: Dersim ve Aleviler çantada keklik?

24